

Par Lībiešu krasta (*Līvōd rānda*) iedzīvotāju runāto tāmnieku izloksni¹

A description of the Tamian subdialect spoken by the inhabitants of the Livonian Coast (Līvōd rānda)

Daira Vēvere

Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts
Kalpaka bulvāris 4, Rīga, LV-1050, Latvija
E-pasts: daira.vevere@gmail.com

Publikācijā analizēta 24 Kurzemes lībiešu vai to pēcteču runa, kam abi vai viens no vecākiem ir lībiešu izcelsmes un kas lielāko daļu savas dzīves pavadījuši Lībiešu krasta ciemos: Mazirbē, Košragā, Pitragā, Kolkā, Melnsilā u. c.

Pētījuma pamatā ir informantu runas dati, kas ierakstīti laikā no 20. gs. 80. gadiem līdz 2019. gadam. Teicēji iedalāmi šādās grupās: 1) tie, kas lībiešu valodā ir runājuši; 2) tie, kas paši lībiešu valodā nerunā, bet ir dzīvojuši vidē, kur tā tikusi runāta, un lielākoties to saprot; 3) lībiešu valodā nerunā, kā arī to nesaprot.

Kaut arī pētījumā apstiprinājies, ka lībiešu vai to pēcteču runātā tāmnieku izloksne sastāv no tādām lībiskā dialekta īpatnībām kā labializācija, gala zilbju redukcija, patskaņu, divskaņu un līdzskaņu pārveidojumi, 3. personas verbu formu un vīriešu dzimtes formu vispārināšana, tomēr detalizētāka runas parādību analīze rāda, ka Lībiešu krastā runātā tāmnieku izloksne nav tik spēcīga, kāda tā ir dziļo tāmnieku izlokšņu areālā, sevišķi, Dundagā un Ancē, vēl precīzāk – pētījuma rezultāti liecina, ka tā vairāk līdzinās nedziļajām tāmnieku izloksnēm un tās īpatnības ir vairāk tuvinātas literārajai valodai.

Atslēgvārdi: lībieši; Lībiešu krasts; lībiskais dialekts; tāmnieku izloksne; fonētiskās pazīmes; morfoloģiskās pazīmes.

Ievads

Lībiešu krasts (lībiski: *Līvōd rānda*) ir teritorija Ziemeļkurzemē Baltijas jūras un Rīgas līča piekrastē, kurā tradicionāli ietilpst 12 ciemu: Melnsils (*Mustānum*), Kolka (*Kūolka*), Vaide (*Vaid*), Saunags (*Sānag*), Pitrags (*Pitrōg*), Košrags (*Kuoštrōg*), Mazirbe (*Irē*), Sīkrags (*Sīkrōg*), Jaunciems (*Ūžkilā*), Lielirbe (*Īra*), Miķeļtornis jeb Pize (*Pizā*) un Lūžņa (*Lūž*) (Blumberga 2013, 170–171). Šo teritoriju vēl 20. gs.

¹ Publikācija izstrādāta projektā „Latvijas Universitātes doktorantūras kapacitātes stiprināšana jaunā doktorantūras modeļa ietvarā” (Nr. 8.2.2.0/20/1/006).

apdzīvoja lībiešu kopiena, kuras saziņas valoda ikdienā bija lībiešu valoda. Līdz Latvijas Republikas izveidošanai pirmie deviņi ciemi piederēja Dundagas muižai, pēdējie trīs – Popes muižai, taču šī teritorija ir vairākkārt piedzīvojusi administratīvi teritoriālās reformas, mūsdienās austrumu ciemi atrodas Dundagas novada Kolkas pagastā, rietumu ciemi – Ventpils novada Tārgales pagastā (plašāk sk. <http://www.livones.net/lv/libiesi/libiesu-krasts/>). 1923. gadā tika mēģināts izveidot atsevišķu Jūrmalas jeb t. s. Lībiešu pagastu, kurā atrastos visi lībiešu apdzīvotie ciemi, sākot no Lūžņas līdz Melnsilam, taču šī iecere palikusi neīstenota (Blumberga 2013, 170–171). No 1991. līdz 2003. gadam Lībiešu krastam bija piešķirts valsts īpaši aizsargājamās kultūrvēsturiskās teritorijas statuss, lai nodrošinātu lībiešu kultūrvēsturiskā mantojuma aizsardzību (plašāk sk. Blumberga 2013, 196–198).

Ne bez iemesla lībiskajam dialektam ir dots tāds nosaukums, kas saistāms ar lībiešiem. Tieši lībieši ir tie, kas veicinājuši lībiskā dialekta rašanos, runādami latviešu valodā un atstādami tajā savas, resp., lībiešu, valodas pēdas (Rudzīte 1964, 149).

Terminoloģiskas skaidrības labad šeit uzreiz jāatzīmē, ka agrāk par tāmnieku dialektu mēdza saukt visu latviešu valodas lībisko dialektu, ne tikai Kurzemes lībiskās izloksnes, kā tas ir pieņemts mūsdienu terminoloģijā. Termins *lībiskais dialekts* agrākā apzīmējuma *tāmnieku dialekts* vietā latviešu lingvistiskajā literatūrā nostiprinās tikai ar 20. gs. 60. gadiem: monogrāfijā „Latviešu dialektoloģija” apzīmējumu *tāmnieki* Marta Rudzīte (1964, 29, 31, zemsvītras piezīme) attiecina uz Kurzemes lībiskajām izloksnēm. Lai nošķirtu Vidzemes ziemeļrietumos runāto lībisko dialektu no Kurzemes ziemeļos runātā, mūsdienās Kurzemes lībiskās izloksnes sauc par tāmnieku izloksnēm, kas savukārt iedalāmas dziļajās un nedziļajās izloksnēs (sk. arī Rudzīte 1964, 29, 154). Tradīcija saukt ziemeļu Kurzēmē runāto lībisko dialektu par tāmnieku izloksnēm ievērota arī šajā rakstā.

Lībiskais dialekts ir cieši saistīts ar lībiešiem ne tikai tā nosaukumā, bet arī lingvistiskajās iezīmēs, un izteikta lībiešu valodas ietekme vērojama tieši dziļajās tāmnieku izloksnēs (Rudzīte 1994, 299), tomēr vairāku parādību izcelsme ir hipotētiska, par ko tuvāk tiks runāts raksta turpinājumā.

Šī pētījuma mērķis ir atklāt, vai Kurzemes lībiešu runātā tāmnieku izloksne ir tikpat spēcīga kā līdzās dzīvojošajiem dziļo tāmnieku izloksņu runātājiem, precīzāk, Dundagas un Ances novada iedzīvotājiem, un kādas ir būtiskākās atšķirības starp latviešu un lībiešu runāto tāmnieku izloksni.

Lai šo mērķi īstenotu, publikācijā analizēta 24 Kurzemes lībiešu vai to pēcteču runa, kam abi vai viens no vecākiem ir bijis lībietis un kas lielāko daļu dzīves pavadījuši Mazirbē, Košragā, Pitragā, Kolkā, Melnsilā vai citos Lībiešu krasta ciemos.

Akcentējot informantu lībisko piederību, teicēji iedalāmi vairākās grupās:

- 1) tie, kas lībiešu valodu ir runājuši;
- 2) tie, kas paši nerunā, bet ir dzīvojuši vidē, kur tā tikusi runāta, un pa lielākai daļai to saprot;
- 3) lībiešu valodā nerunā un to pat nesaprot.

Lībiešu valodas prasme vai saikne ar to gan tieši, gan netieši ietekmējusi šo teicēju ikdienā runāto tāmnieku izloksni, visbiežāk tas vērojams fonētikas līmenī, mantojot lībiešu valodai raksturīgās fonēmas.

Pētījuma pamatā ir fonētisko un morfoloģisko parādību analīze, izmantojot audioierakstus, kas veikti Lībiešu krastā, sākot no 20. gs. 80. gadiem līdz 2019. gadam (plašāk sk. avotu sarakstā). Pirmie ir pieejami Nacionālās mutvārdu vēstures (NMV) krājumā, no kura rakstā izmantots četru teicēju² (dzimuši 20. gs. sākumā, divas sievietes, divi vīrieši) runas materiāls, kas ierakstīts 20. gs. 80. un 90. gados. 2003. gadā toreizējās Latvijas Universitātes Filoloģijas fakultātes ekspedīcijas laikā Lībiešu krastā veikti sešu lībiešu vai to pēcteču (dzimuši 20. gs. pirmajā pusē, trīs sievietes, trīs vīrieši) audioieraksti, jaunāki runas dati iegūti Dundagas novadā 2014. un 2015. gadā (kopā 13 teicēji, dzimuši 20. gs. pirmajā pusē, astoņas sievietes, pieci vīrieši) Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes folkloristu ekspedīcijā (2015. gadā piedaloties arī raksta autorei). 2019. gadā autore Dundagā intervējusi 1960. gadā dzimušu un vēl joprojām Dūmelē (atrodas Dundagas pagasta ziemeļdaļā) dzīvojošu lībieti (sieviete). Raksta pielikumā redzams vairāku šo teicēju runātā teksta fragmentu fonētisks pieraksts tradicionālajā latviešu izloksņu transkripcijā.

Lai ievērotu personas datu aizsardzību, rakstā minēts tikai teicēju dzimums, dzimšanas gads un dzīvesvieta, izņemot Lielirbē dzimušo lībiešu dzejnieci Emīliju Rulli, kuras runas ieraksts iegūts no Nacionālās mutvārdu vēstures krājuma (kods: NMV–19). Intervija ar E. Rulli izloksnes pierakstā, kā arī dzejoļi lībiešu valodā, bet lielākoties to atdzejojumi latviešu valodā un teicējas nozīmīgākās fotogrāfijas ir iekļautas lībiešu dzīvesstāstu pētnieces Māras Zirnītes grāmatā „Lībieši Ziemeļkurzemes ainavā” (2011, 15–29).

1. Lībiskā identitāte

Tā kā Lībiešu krasts pēdējo desmitgažu laikā ir piedzīvojis būtiskas pārmaiņas, ir mainījies tā pamatiedzīvotāju sastāvs, izmainījusies lingvistiskā situācija, sociolingvistiskam fonam parādāmi atsevišķu teicēju izteikumi par viņu lībisko piederību un lībiešu valodas lietošanu, lai ne vien izvērtētu informantu attieksmi pret savu lībiskumu, valodas izpaušmi, bet arī lai atklātu nacionālās identitātes lomu viņu dzīvē.

Košragā intervēts 1937. gadā dzimis vīrietis, kurš apzinās savu lībisko izcelsmi:

- (1) *es skaitas nuô lībiēšiem – tēys maņ i lībiēc, uņ māt i laīviē*
‘es skaitos no lībiešiem – tēvs man ir lībietis, un māte ir latviete’
Par godu tēvam pasē ierakstīta lībieša tautība, kaut gan sevi uzskata par latvieti:
- (2) *paše aļ maņ i lībiēc, bet es iērakstij tikaī viēna ziņa tikaī tapēc, ka ..³ juô maņ tēys iļ lībiēc, uņ māt i laīviēļ. [..] ja es piēņēņ tuô toūtib uņ tuô tičib, tad es vareļ rakstīt paše. nu, pa cik maņ tēys i lībiēc, ta es iērakstij paše, ka es i lībiēc.*

² Publikācijā NMV krājuma materiāli apzīmēti ar kodu (katram teicējam tas ir unikāls).

³ Runas pārrāvumi atzīmēti ar divpunkti, izlaists teksts – ar divpunkti kvadrātiņkāvās. Piemēru pierakstā saglabāta latviešu dialektoloģijas tradīcija teikumam sākt ar mazo burtu un beigās nelikt punktu.

bet mañ bûtibâ tas nepatîk vaîrâk. tapêc kâ, kâ lai tuô pašak, tapêc kâ .. tâ:d muļķib – es i laŕviêc gâl gala

‘pasē arī man ir lībietis, bet es ierakstīju tikai vienā ziņā tāpēc, ka .. jo mans tēvs ir lībietis, un māte ir latviete. [...] ja es pieņemu to tautību un to ticību, tad es varēju rakstīt pasē. nu, tā kā mans tēvs ir lībietis, tad es ierakstīju pasē, ka es esmu lībietis. bet man būtībā tas nepatīk vairs. tāpēc, ka, kā lai to pasaka, tāpēc, ka .. tāda muļķība – es esmu latvietis galu galā’

Mazirbes ciemā satikta 1913. gadā dzimusi lībiete, kurai abi vecāki bija lībieši:

- (3) *mēs i lībieši – mân vēcâk i līvi*
 ‘mēs esam lībieši – mani vecāki ir līvi’
 Vecāki savā starpā lībiski esot runājuši:
- (4) *vēcâk jau paš save stârpe sarunaj lībisk – es viš sapraī, kuô vîņ runa, bet es pat nevaî runat*
 ‘vecāki jau paši savā starpā sarunājās lībiski – es visu sapratu, ko viņi runā, bet es pati nevaru runāt’

Tomēr lībiešu valodu sievietē vairs neprotot, to pamatodama ar intereses trūkumu vienaudžu, t. i., skolas bērnu, vidū:

- (5) *es nekuô vaīs nepruôf. ka jau dzîvuôjî te, tad jau .. uñ tad, ka mēs atnâc atpa-kaļ, tas i deviņpačmîte gadē, ta ja viš bi latviēš bi. skuôla gâj latviēš. bij gañ kâ:d lībiēš stuñ:ds bi, bet vaî ta muñs, bērniñ, bi kâ:d iñtreš vaîrâk...*
 ‘es neko vairs neprotu. kad jau dzīvoja te, tad jau .. un tad, kad mēs atnācām atpakaļ, tas ir deviņpadsmitā gadā, tad jau visi bija latvieši. skolā gāja latvieši. bija gan kādas lībiešu stundas, bet vai tad mums, bērniem, bija kāda interese vairāk...’

Šajos izteikumos (1–5) iezīmējas Lībiešu krastā vērojamā tendence, ka lībiešu pēcteči no savas identitātes dabiskā ceļā ir attālinājušies, lielākoties saistot sevi ar latviešiem, ne lībiešiem, tādējādi zaudēdami arī savu saikni ar senču valodu. Tomēr tas ir saprotams, jo iedzimtu lībiešu, ar kuriem runāt lībiski, vairs nav.

Vairāki teicēji atzīst, kaut arī spēju runāt lībiešu valodā ir zaudējuši, tomēr sakarus savā starpā uzturot:

- (6) *tâ mēs te mazliêt kuôpa vêl turamiês, bet valuôda jau nau*
 ‘tā mēs te mazliet kopā vēl turamies, bet valoda jau nav’ (siev., dz. 1925. g., Kolkā)

1910. gadā Lielirbē dzimusī, bet otrajā mūža pusē Ventspilī dzīvojušī lībiete Emīlija Rulle (NMV–19) par savām lībiskajām saknēm ir teikusi šādi:

- (7) *tēys uñ māt, vîņ nuômiñ, vîņ runa sava stârpe tikaî pa lībisk, uñ vîņ bi âb dîy nuô lībiēš dziñî – tēvañ bij lībiēš uñ mātēî bij lībiēš vēcâk. uñ vîņ runa pa lībisk. uñ ka es bij maziñî, bij trîs gâd, es nemâcej pa laŕvisk, es tikaî runa pa lībisk viên*

‘tēvs un māte, viņi nomira, viņi runāja savā starpā tikai lībiski, un viņi bija abi divi no lībiešu dzimtas – tēvam bija lībieši un mātei bija lībieši vecāki. un viņi runāja lībiski. un kad es biju maziņa, bija trīs gadi, es nemācēju latviski, es tikai runāju lībiski vien’

Tieši tas, ka teicējas abi vecāki ir bijuši lībieši un visa ģimene runājusi lībiešu valodā, ir veicinājis sievietes lībiskās identitātes nostiprināšanos un valodas prasmes saglabāšanos. Lingvistisko situāciju pētāmajā areālā viņa raksturo šādi:

- (8) *neviēns nemāk pa viš Veņspil̄ pa lībisk̄ rakstīt koūt kuô, bet es raks̄f̄*
‘neviens nemāk pa visu Ventspilī lībiski rakstīt kaut ko, bet es rakstu’

Šī teicēja ir vienīgā no visiem informantiem, kas atzinusi, ka labi prot lībiski ne tikai runāt, bet arī rakstīt, pašai būdamai dzejniecei un lībiešu / ventiņu vokālā ansamblā „Kāndla” dalībniecei.

2015. gadā Dundagā raksta autore ir satikusi 1921. gadā dzimušu lībiešu pēcteci, kas visu mūžu pavadījusi Lībiešu krasta ciemā Košragā. Sievietes abi vecāki ir bijuši lībieši. Māte lībiešu valodā neesot runājusi:

- (9) *māt nerunej̄ lībisk̄*
‘māte nerunāja lībiski’

Tēvs gan esot runājis dzimtajā valodā:

- (10) *tēs uñ tiē viš runaj̄ tikā lībisk̄*
‘tēvs un tie visi [radinieki – D. V.] runāja tikai lībiski’

Tomēr teicēja piebilst, ka latviski arī esot runājuši:

- (11) *bet latvisk̄ a viņ runaj̄*
‘bet latviski arī viņi runāja’

Sieviete pati lībiešu valodā nerunā, bet to saprotot:

- (12) *nē, tā es neziñ, bet a saprašāñ es sapruô, a visiēm tiēm gadiēm aizmiřsc jaû i, mâcijas skuôla, muñs mâcij̄ lībiēř̄ valuô:d, Lepř̄ bij̄ Maziřbe bi tâc skuôluô-taįs, tas mâcij̄ mūs*
‘nē, tā es nezinu, bet ar saprašānu es saprotu, ar visiem tiem gadiem aizmirsts jau ir, mācījās skolā, mums mācīja lībiešu valodu, Lepste bija Mazirbē bija tāds skolotājs, tas mācīja mūs’

Pēdējos izteikumos (9–12) iezīmējas sociolingvistiskā situācija teicējas ģimenē, proti, tā kā māte lībiski nav runājusi, abi vecāki biežāk sarunājušies latviski, tad arī bērns, visticamāk, šo valodu nepārmanto.

Savu identitāti sieviete raksturo šādiem vārdiem:

- (13) *es jaû ģsc duñdžiř̄ nau, es i jūrmaļniēks – nuô jūrmaļ, nuô Kořrag*
‘es jau ģsts dundžiņš [ģsta dundadzniece – D. V.] neesmu, es esmu jūrmalnieks [jūrmalniece – D. V.] – no jūrmas, no Košraga’

Jau šajos dažos izteikumos (13) izskan vairākas lībiskā dialekta iezīmes: parādās gan lībiešiem, gan lībiskajām izlokšnēm raksturīgā īpatnība, kad sieviete, runājot par sevi, lieto vīriešu dzimti:

(14) *duñdžiš, jūrmaľniēks*

Redzama arī cita tāmnieku izlokšņu morfoloģijā izplatīta parādība, proti, formu vispārināšana 3. personā:

(15) *es nau < es nav* ‘neesmu’, *es i < es ir* ‘esmu’

Prievārds *no* tiek lietots ar akuzatīvu, ne ģenitīvu, kā tas ir latviešu literārajā valodā un izlokšņu vairumā:

(16) *nuo jūrmaľ < nuo jūrmaľu* ‘jūrmalas’, *nuo Košrag < nuo Košragu* ‘Košraga’

Ar šīm lingvistiskām pazīmēm (14–16) autore ievada turpmāk rakstā aplūkojamo lībiešu vai to pēcteču runas materiālu, bet vēl pirms tam sniedzams neliels apskats par lībiešu valodas ietekmētajām izlokšņu parādībām, kas saklausāmas ne tikvien tāmnieku izlokšnēs, bet arī latviešu valodas lībiskajā dialektā kopumā.

2. Lībiešu valodas ietekme lībiskajā dialektā

Šajā sadaļā minētas galvenās parādības, kas ir tipiskas lībiskajā dialektā un kas varētu būt radušās lībiešu, resp., somugru valodu, ietekmē (varbūtības izteiksmē, jo ne visu parādību izcelsme ir droši saistāma ar lībiešu valodu). Problemātisks ir jautājums par pirmās zilbes uzsvara rašanos ne vien lībiskajā dialektā, bet visā latviešu valodā kopumā. Ir zināms, ka lībiešu, resp., Baltijas jūras somugru valodās, vārda uzsvars ir pirmajā zīlē, bet nav skaidrs, ka tas latviešu valodā būtu radies tieši no šīm valodām, jo pastāv uzskats, ka šāds uzsvars latviešu valodā jau bijis pirms lībiešu valodas ietekmes, resp., spontānā ceļā attīstījies tālāk, nekā tas ir bijis, piem., kuršu valodā (Endzelīns, 1951, 32; Rudzīte 1993, 89–91).

Jānis Endzelīns (1951, 10–11) minējis lībiskajam dialektam sevišķi raksturīgā īso gala zilbju patskaņu zuduma un no tā izrietošās fonētiskās parādības, proti, aizstāju pagarinājuma iepriekšējā saknes zīlē, saistāmību ar lībiešu valodu. Lībiskajam dialektam iezīmīgie saīsinājumi un zudumi gan piedēkļu, gan gala zīlē, ļoti ticams, ir saistīti ar lībiešu valodas ietekmi, jo Baltijas jūras somu valodās nav senu garu piedēkļu – tur seni garumi sastopami tikai saknes zīlē, un Kurzemes lībiskajās izlokšnēs piedēkļu garumi ir jauninājums (sk. arī Endzelīns 1951, 66). Būtiski piebilst, ka tāmnieku izlokšnēs tik ļoti izplatītais patskanis *e* gala zīlē gan nomena, gan verbu formās un adverbos (par to iepriekš rakstīts: Vēvere 2021, 227–239; turpmāk valodas parādību analīzes daļā redzams, cik plaši šī īpatnība tiek lietota pētāmajā areālā) arī varētu būt radies lībiešu valodas ietekmē, jo tai ir raksturīga skaņa *ə* neuzsvērtās zīlē (lībiešu valodā – *ǝ*; sk., piem., Vītso 2013, 271).

Lielākās šaubas un pieņēmumi zinātnieku uzskatos ir saistīti ar labializācijas izcelsmi – vairumā pētījumu šai valodas parādībai ir piešķirts hipotētisks raksturs.

Lībiešu valodas ietekmi uz labializācijas rašanos savos darbos ir apcerējis un vēlāk apšaubījis J. Endzelīns (1951, 11; 1970, 8). Labializācija (*au > ou*) ir raksturīga ne tikvien lībiešu (kā Kurzemes, tā Salacas) valodai, bet tā vērojama arī Igaunijas salu dialektā (Pajusalu 2013, 299; O'Rourke, Pajusalu 2016, 72), tāpēc šo parādību nevar droši saistīt ar tiešu lībiešu valodas ietekmi, toties tas ir vērtējams kā iespējams somugrisms. Palatalizētu jeb mīkstinātu līdzskaņu lietojums (visbiežāk zudušu palatālu patskaņu priekšā) arī varētu būt lībiska iezīme (Endzelīns 1951, 11, 188), to pierāda arī lībiešu valodas apraksti (piem., Pajusalu 2013, 294). Pusbalsīgā troksneņa rašanās vārda, piedēkļa vai saliktna pirmās daļas beigās nebalsīga troksneņa vietā varētu būt saistīta ar lībiešu valodu (Endzelīns 1951, 170; 1970, 8). Anna Ābele (1926, 24–25) uzskata, ka šī parādība saistāma ar tāmnieku izloksnēm raksturīgo diftongisko, kāpjošo zilbes tipu, kas varētu būt radies lībiešu valodas iespaidā.

Morfoloģiskajā sistēmā ar iespējamu lībiešu valodas ietekmi saistāmas divas galvenās lībiskā dialekta parādības – t. s. vīriešu dzimtes formu vispārināšana, kad sieviešu dzimtes lietvārdiem tiek pievienoti uz tiem attiecināmi nomināli predikāti vīriešu dzimtē, proti, nav saskaņojuma dzimtē, un 3. personas verbu formu vispārināšana. Lībiešu valodā vienskaitļa 1. un reizēm arī 3. personā lietotas formas bez galotnes, ar ko var izteikt visus laikus – pagātņi, tagadni, nākotni (sk. Vītso 2013, 276). Karls Pajusalu (2014, 125) rakstā par verbu kategorijām Salacas lībiešu valodas gramatikā norādījis, ka tagadnes indikatīva vienskaitļa 3. personas verbu formas aizstāj vienskaitļa 1. personas formas, kas lībiešu (kā Salacas, tā Kurzemes) valodā ir jauninājums, ar piebildi, ka vispārināts verbu kategoriju lietojums varētu būt radies latviešu, igauņu un lībiešu valodas savstarpējas ietekmes vai plašāku areālo kontaktu rezultātā (Pajusalu 2014, 132). 3. personas verbu formu lietošanai arī 1. un 2. personas formu vietā gan vienskaitlī, gan daudzskaitlī iespējami vairāki cēloņi, taču J. Endzelīns (1951, 715–717; 1970, 8) to pamato ar lībiskajam dialektam raksturīgo beigu patskaņu zudumu, kā rezultātā daļēji sakritušas personu formas. Par šeit aplūkotajām, lībiešu valodas iespējami ietekmētajām parādībām plašāk skatāms arī vairākos M. Rudzītes darbos (1964, 151; 1994, 290–301; 1995, 69; 1996, 3–7), tomēr arī viņa lielākoties nesniedz konkrētus lībiešu valodas faktus, kas pamatotu tās ietekmi latviešu valodas lībiskajā dialektā.

Noslēdzot šo apskatu par iespējamām lībiešu valodas pēdām latviešu valodas lībiskajā dialektā, secināms, ka, nepārzinot lībiešu valodas vēsturi, tās fonētisko un gramatisko sistēmu, ir grūti noteikt precīzu šīs valodas ietekmi lībiskā dialekta izloksnēs, jo pat lībiešu valodas aprakstos pastāv vairākas hipotēzes par lingvistisko parādību izcelsmi, kur rodama vienas vai otras valodas ietekme un kurā laikā tā varētu būt radusies.

3. Lībiešu runātā tāmnieku izloksne

Šajā sadaļā analizēts konkrētu lībiskā dialekta parādību lietojums, kas fiksēts Kurzemes lībiešu vai to pēcteču runā, specifiskākiem piemēriem vai piemēriem plašākā kontekstā rādot to teicēju.

Tā kā šim pētījumam ir savākts diezgan liels datu apjoms, t. i., runas materiāls no 24 teicējiem, tā rezultāti ir grupējami divās daļās:

- 1) kopīgais;
- 2) atšķirīgais lībiešu runātajā tāmnieku izloksnē salīdzinājumā ar blakus dzīvojošajiem dziļajiem tāmniekiem Ancē un Dundagā.

Kopīgais:

Teicēji regulāri lieto saīsinātās nomenu un verbu formas, kas nereti beidzas ar tāmnieku izloksnēm raksturīgo beigu patskani *e* // *ē*. Tā, piem., visu teicēju runātajā tāmnieku izloksnē nereti tiek lietotas saīsinātās substantīvu lokatīva formas gan vienskaitlī, gan daudzskaitlī:

- (17) a. vienskaitļa lokatīvs
Rīge < *Rīgā*, *Košrage* < *Košragā*, *ūdne* < *ūdenī*
- b. daudzskaitļa lokatīvs
viēnes mājes < *vienās mājās*, *raīes* < *ratuos*, *puīves* < *purvuos*, *kalņiņes* < *kalniņuos*

Savukārt kādas 1913. gadā dzimušas un 2003. gadā Mazirbē sastaptās lībietes un kāda 1929. gadā Saunagā dzimuša lībiešu pēcteča valodā saklausītas arī īpatnējākas vienskaitļa lokatīva formas – ar pagarinātu *-ê*, ko līdz šim publikācijas autore ir fiksējusi tikai Ances izloksnē (teritorijā, kas ir blakus attiecīgajiem Lībiešu krasta ciemiem), kā, piem.:

- (18) a. *vašarê* < *vasarā*, *mugurê* < *mugurā*, *Uļmañlaikê* < *Ulmaņlaikā* (siev., dz. 1913. g., Mazirbē)
- b. *bērnibê* < *bērnībā*, *gadê* < *gadā*, *divâtê* < *divatā* (vīr., dz. 1929. g., Saunagā)

Šīs pašas 1913. gadā dzimušās teicējas runātajā tāmnieku izloksnē beigu patskaņu kvalitātes maiņa (gan patskanis *ē*, gan *e*) blakus vienskaitļa lokatīvam lietota arī vienskaitļa nominatīvā:

- (19) a. *tuř bi piēkte, sēstē klaš* < *tur bija piektā, sēstā klase*
- b. *bet liēlake dāļ viš gāi jūrmalē* < *bet lielākā daļa visi gāja jūrmalā*
- c. *jūrmale jau tâ:d balte kāp nestāu* < *jūrmalā jau tāda baltā kāpa nestāo*

Kā vīriešu, tā sieviešu dzimtes vairāku celmu daudzskaitļa instrumentālī vērojama patskaņu un divskaņu kvalitātes maiņa, piem.:

- (20) a. *a spaņņemņ* *ņemņ, kâ cilvķēk jēņ* < *ar spaņņiem* ‘spaiņiem’ *ņem, kâ cilvķeki jēņ* ‘ņem’
- b. *tuōreiz jau nebrauč a mašinerņ* < *tuoreiz jau nebrauca ar mašinām*

1960. gadā dzimušās, Dūmelē dzīvojošās lībietes valodā reģistrēta arī saīsināta vienskaitļa datīva forma, kas beidzas ar *-e*:

- (21) *save aīte* < *savai aītai*

Šīs pašas teicējas runā konstatēta saīsināta vienskaitļa akuzatīva forma, kur vērojams ne tikai beigu patskaņa pārveidojums par *e* (saplūstot piedēklis *-tāj-* ar galotni *-e*), bet arī zudis piedēklis *-uo-*:

(22) *pa skuōlte < par skuoluotāju*

Pie šiem piemēriem (17–22) atzīmējams: kaut arī vienas vidējās paaudzes teicējas valodā ir fiksētas seniskas tāmnieku izlokšņu parādības, mūsdienās šādu formu lietojums pat vecākās paaudzes dziļo tāmnieku runātāju vidū kļūst par retumu, tāpēc, ņemot vērā laiku, kad lielākā daļa iepriekš minēto piemēru runātāji ir dzīvojuši, ir jāuzsver, ka šādu parādību lietojums arī lībiešu izcelsmes teicēju runā izzūd. Šis vērojums attiecināms arī uz turpmāk minētajām saīsinātajām verbu formām un to atvasinājumiem (23–25).

Tāpat kā tāmnieku izloksnēs, arī lībiešu vai to pēcteču runā nereti tiek saīsinātas verbu formas gan vienkāršajā tagadnē (2. konjugācijā), gan pagātnē (2., 3. konjugācijā):

(23) *dzīve < dzīvuo, dzīvuoja, zveje < zvejuo, zvejuoja, sēde < sēdēja ‘sēdējam’, vāre < vārīja, nesmeķe < nesmeķēja ‘nengaršoja’*

Pareti fiksējami arī saīsināti infinitīvi, kad, zūdot piedēkļiem *-ā-*, *-ē-*, pagarinājies saknes patskanis:

(24) *parūnt < parunāt, zīnt < zināt, atmīnt < atminēt ‘atminēties’*

Vērojamas arī saīsinātas atgriezeniskās verbu galotnes (*-es < -ies*), zūdot arī piedēklis *-ē-*:

(25) *pēldtes < peldēties (siev., dz. 1960. g., Dūmelē)*

Atzīmējams, ka šādu verbu formu lietojums (sk. (23)–(25) piemēru), tāpat kā saīsināto nomena formu lietojums, sakrīt ar dziļo tāmnieku (tiesa, mūsdienās vairs tikai vecākās paaudzes) runātajām formām (par to plašāk sk. Vēvere 2021, 227–239).

Atsevišķu teicēju runā reģistrētas no citiem atšķirīgas verbu formas, kas beidzas ar *-ē* (retāk *-ē*), *-ēs*, kā, piem.,

- (26) a. *dzīvē tālāk līdz galañ < dzīvuo tālāk līdz galam; katrs būvē tuolaik, kā nu katrs mâce < katrs būvēja tuolaik, kā nu katrs mâceja (1925. g. dz. vīr.)*
 b. *kuō:rs taišē, taišē paš tā:ds sarīkuōjuñs < kuorus taisīja, taisīja paši tādus sarīkuojumus; jūf jau kadreiz celēs aukstāk < jūra jau kādreiz ceļas aukstāk (siev., dz. 1913. g., Mazirbē)*
 c. *āpstājēs < apstājās (vīr., dz. 1929. g., Saunagā)*

Kā redzams pēdējos piemēros (26), šādas pagarinātas, piedēkļu un gala zilbju patskaņu kvalitāti mainījušas verbu formas raksturīgas tiem pašiem teicējiem, kuri lieto arī šādi pārveidotus nomenus, kā minēts iepriekš rādītajos piemēros (18). Šeit atzīmējams, ka šādas formas autore ir dzirdējusi arī Ances izloksnē.

Salīdzinājumā ar tāmniekiem lībiešu izcelsmes teicēji retāk pārveido piedēkļu un priedēkļu divskaņus, piem.:

- (27) a. *kažaks* < *kažuoks* (siev., dz. 1960. g., Dūmelē)
 b. *uogat* < *uogoot*; *piē Lāž uôzā* < *pie Lažu uozuola* (1925. g. dz. vīr.)
 c. *tas libešs kuors* < *tas libiešu kuoris* (dz. 1906. g. siev., Lūžņā, NMV–2)
 d. *es eroū:g, ka vīņ i male* < *es ieraugu, ka vīņi ir malā* (vīr., dz. 1929. g., Saunagā, dzīvo Košragā)

Iespējams, tāpēc ka šādu pārveidojumu (27) lietojums ir retums arī dziļo tāmnieku izlokšņu runātājiem, šai parādībai ir izteikta tendence mazināties.

Visam lībiskajam dialektam un atsevišķām citām latviešu valodas izlokšņu grupām raksturīgā labializācija (gan pilnīga, gan daļēja) fiksēta gandrīz visu teicēju runā:

- (28) a. *doūdz, broūc, oūkša, oūtobuš, dižroūš*
 b. *brāūc, āūg, āūdzinat, jaūnāūdzi, Gāūja*

Dziļajām tāmnieku izlokšnēm (mūsdienās sevišķi Dundagas izlokšnei) tipiskais troksneņa (pus)balsīgums vārda beigās nebalsīga troksneņa vietā konstatēts vairāku Lībiešu krasta iedzīvotāju runā:

- (29) a. *te bi vaīrāg zīus* < *te bija vairāk zivis* (vīr., dz. 1917. g., Pitragā)
 b. *a ruokañ jaliēg* < *ar ruokām jāliek* (vīr., dz. 1929. g., Saunagā)
 c. *bē:n bi jā-abad* < *bērni bija jāapada* (siev., dz. 1936. g., Saunagā)
 d. *kuōb luōps* < *kuopa luopus* (siev., dz. 1938. g., Melnsilā)
 e. *kāb (?) iēkše* < *kāp iekšā* (siev., dz. 1913. g., Mazirbē)
 f. *krīd gabal āra* < *krīt gabali ārā; nebij tig pārtikuš* < *nebija tik pārtikuši* (siev., dz. 1926. g., Kolkā)

Atsevišķu teicēju runā vārdā *guovs* līdzskaņa *v* vietā saklausāma *j* skaņa (tāpat kā tāmniekiem Dundagas apvidū):

- (30) a. *guoī* < *guoje* ‘govs’, *tiē guoīs* < *tie guojis* ‘tās govīs’ (siev., dz. 1906. g., Lūžņā, NMV–2)
 b. *tuōs guoīs* < *tuos guojis* ‘tās govīs’ (siev., dz. 1960. g., Dūmelē)

Vairāku lībiešu runā saklausīts Dundagas pusē izplatītais fonētiski pārveidotais personas pronomens *mēs*:

- (31) a. *mēs nuō Duñdag* < *mēs nuo Dundagu* ‘Dundagas’ (siev., dz. 1936. g., Saunagā)
 b. *mēs saūc pa Liēliēm* < *mēs sauc* ‘saucam’ *par Liēliem* (vīr., dz. 1928. g., Kolkā)
 c. *mēs i libiēši – mān večāķ i līvi* < *mēs ir* ‘esam’ *libieši – mani večāķi ir līvi* (siev., dz. 1913. g., Mazirbē)
 d. *tā mēs iř aūguš* < *tā mēs ir auguši* ‘esam auguši’ (siev., dz. 1910. g., Lielirbē, NMV–19)

Tomēr jāatzīmē, ka līdzīgi kā dziļajiem tāmniekiem, arī starp lībiešiem šī (31) ir reta parādība, turklāt ne visur ir iespējams precīzi noteikt patskaņa *ē* kvalitāti.

Lībiešu runātājā tāmnieku izlokšnē samērā bieži novērota vīriešu dzimtes daudzskaitļa datīva galotne *-im*, piem.,

- (32) a. *pirms kriēu laīkiñ* < *pirms krievu laikiem*; *us viřbiñ* < *uz virbiem*; *us plēciñ* < *uz plēciem* (vīr., dz. 1928. g., Kolkā)
 b. *mañ biļ gulī piē durīñ* < *man bija gulta pie durīm* ‘durvīm’ (siev., dz. 1938. g., Dūmelē)
 c. *uz baznīcu gājam vēcākiñ līdz* < *uz baznīcu gājām vēcākiem līdz*; *us kaṗiñ* < *uz kapiem* (siev., dz. 1926. g., Kolkā)
 d. *meītiñ, palīdz ciīriñ!* < *meitiņ, palīdzi citiem!* (siev., dz. 1934. g., Kolkā)

Teicēju runā vērojams tas, ka teikumā nav saskaņojuma dzimtē:

- (33) a. *māi i lībiēc bijs* < *māte ir lībietis* ‘lībiete’ *bijis* ‘bijusi’ (vīr., dz. 1917. g., Pitragā)
 b. *Añn bi neprečējiēs* < *Anna bija neprečējies* ‘neprečējusies’ (siev., dz. 1910. g., Lielirbē, NMV–19)
 c. *es jau tad biļ meīteñs* < *es jau tad biju meitēns* ‘meitēns’ (siev., dz. 1938. g., Dūmelē)
 d. *izei bijs mūžañ* < *izeja bijis* ‘bijusi’ *mūžam* (vīr., dz. 1920. g., Pitragā, NMV–2151)
 e. *nuōmazgaļ tuōs zīus* < *nuomazgāja tuos* ‘tās’ *zivis* (siev., dz. 1928. g., Kolkā)
 f. *nu, ka mañ vaīrak pašāñ nebi aič, nu, kuļ lai es dabu tuō viļ!?* < *nu, kad man vairāk pašam* ‘pašai’ *nebija aitas, nu, kur lai es dabūju tuo vilnu!?* (siev., dz. 1936. g., Saunagā)

Tiek vispārinātas 3. personas verbu formas, piem.:

- (34) a. vienskaitļa 1. persona
es nevarēi iēmācitiēs – nu, es iēmācas, es šuōvakaŗ viš ziñ, bet nuō rīŗ es vaīrak nekuō neziñ. bet kuō es iēs muōcitiēs, vai ne? < *es nevarēju iemācīties – nu, iemācās, es šuovakar vīsu zīnu, bet nuo rīŗa es vairāk nekuo nezīnu. bet kuo es ies* ‘iešu’ *muocīties, vai ne?* (vīr., dz. 1929. g., Saunagā)
dzīve es i redzēis veļļ < *dzīvē es ir redzējis* ‘esmu redzējis’ *veļļu* ‘velnu’ (vīr., dz. 1937. g., Košragā)
es jau tuō nau redzes < *es jau to nav redzējis* ‘neesmu redzējis’ (vīr., dz. 1917. g., Pitragā)
 b. daudzskaitļa 1. persona
mēs biļ liē:l ģīmeñ – deviñ bēñ bi < *mēs bija* ‘bijām’ *liela ģīmene – deviņi bērni bija* (siev., dz. 1942. g., Saunagā)
tad mēs jūrmale taišiļ uguñ < *tad mēs jūrmalā taisīja* ‘taisījām’ *uguni* (siev., dz. 1913. g., Mazirbē)

Lībiešu izcelsmes teicējiem vairāk nekā tāmniekiem ir raksturīga vairīšanās no izloknes pārveidojumiem – bieži novērojamas svārstības, kad paralēli tiek lietoti kā literarizētie, tā izloknes varianti, tā, piem., ir saglabājušās visā lībiskajā dialektā izplatītās fonētiskās iezīmes (gala zilbju redukcija), bet pārveidojušās morfoloģiskās (verbu formu lietojums):

- (35) a. *nu, tā mēs mazliēt kuōpa veļ turamiēs, bet valuōda jau nau < nu, tā mēs mazliet kuopā vėl turamies, bet valuoda jau nav; pa-ēduš mēs bijām < pačēduši mēs bijām* (siev., dz. 1925. g., Kolkā)
- b. *tad gājam̃ jūrmala uñ kaīra šēit sēduma kūram̃ uguñskūr < tad gājām jūrmalā un katrā sēdumā kūrām ugunsuru* (siev., dz. 1934. g., Kolkā)
- c. *sevišķa skuōla es nau gājuš < sevišķā skuolā es nav ‘neesmu’ gājusi* (siev., dz. 1936. g., Saunagā)
- d. *viš tās zīus tiēk isķēfī < visas tās zivis tiek izķerti ‘izķertas’; es skaitas nuō lībiēšiem – tēus mañ i lībiēc, uñ māi i laīviēf < es skaitas ‘skaitos’ nuo lībiešiem – tēvs man ir lībietis, un māte ir latviete* (vīr., dz. 1937. g., Košragā)

Šajos piemēros (35) uzskatāmi redzams, ka diezgan noturīga teicēju runā ir garo gala zilbju patskaņu īsināšana, īso patskaņu zudums. Savukārt vīriešu dzimtes un 3. personas verbu formu vispārināšana ir mazāk stabila parādība, it sevišķi saziņā ar svešiniekiem, kas veicina vairīšanos pat no tipiskāko izlokšņu formu lietošanas. Šāda tendence jaukt izlokšnes formas ar rakstu valodas formām dziļo tāmnieku izlokšņu areālā novērojama krietni retāk – tas vairāk raksturīgs tieši Lībiešu krastā dzīvojošajiem.

Atšķirīgais:

Atšķirībā no citiem apskatītajiem lībiešiem un tāmniekiem kopumā, 1913. gadā dzimušās mazirnieces valodā dzirdami palatalizēti līdzskaņi, visbiežāk tas ir *l'*:

- (36) *skuōl' < skuola, skuō:l' < skuolu, skuōl'e < skolā, pal'ik < palika, pl'ū:ms < plūmes, viļ'ceñs < vilciens, ta jūr i aīzsāl's < tad jūra ir aizsalis ‘aizsalusi’*

Kā norāda M. Rudzīte (1964, 178), palatalizētie līdzskaņi varētu būt līdzīgi atbilstošajām lībiešu valodas skaņām, un, tā kā šīs teicējas lībiskā izcelsme ir vērtējama kā diezgan spēcīga, proti, abi vecāki bija lībieši, viņas runātajā tāmnieku izlokšnē vērojama arī spilgtāka lībiešu valodas ietekme, kas mēdz izpausties fonētiski.

Visam lībiskajam dialektam ir raksturīga parādība, kad, zūdot gala zilbes īsajam patskanim aiz nebalsīga līdzskaņa, tiek pagarināts šis nebalsīgais līdzskanis, savukārt, ja patskanis zudis aiz balsīga līdzskaņa, vārda saknē tiek pagarināts īsais patskanis. Tas reģistrēts lielākajā daļā lībiešu izcelsmes teicēju runā, piem.:

- (37) a. *rād < radi; pēc tuō Pasaū:ls kār < pēc tuo Pasaules karu ‘pēc tā Pasaules kara’; lāb, ka tā bū:d i palicēs < labi, ka tā būda ir palicis ‘ir palikusi’* (siev., dz. 1913. g., Mazirbē)
- b. *zīus bi višā:d < zivis bija visādi ‘visādas’; mān maziņ atvēd < mani maziņu atveda; vāciēš izdzīn āra < vācieši izdzina ārā* (vīr., dz. 1917. g., Pitragā)
- c. *juō akmeņus vēd tā: pa vašar vēd a laīvañ, ziēma – a ziņgiñ pa lēd < juo akmeņus veda tā: pa vasaru ‘vasarā’ veda ar laivām, ziemā – ar zirgiem pa lēdu* (vīr., dz. 1928. g., Kolkā)

Tomēr vairāku lībiešu vai to pēcteču valodā vērojama īpatnējāka, tāmniekiem netipiska fonētiskā parādība, kad netiek pagarināti patskaņi balsīgu līdzskaņu priekšā, zūdot beigu patskaņiem:

- (38) a. *dziņ* uz *mež* < *dzina* uz *mežu* (siev., dz. 1910. g., Lielirbē, NMV–19)
 b. *kad tuō paš izdeu* < *kad tuo pasi izdeva* (siev., dz. 1925. g., Kolkā)
 c. *ļuōti lab* < *ļuoti labi* (vīr., dz. 1937. g., Košragā)

Raksta autore šo īpatnību (38) skaidro ar tendenci vairīties no izloknes variantu lietošanas, saglabājot tipisko gala zilbju redukciju, bet zaudējot dabiskā runā radušos fonētisko parādību, kad izrunas atvieglšanai tiek pagarināts saknes īsais patskaņis, tādējādi veicinot šādu hipernormālismu rašanos.

Par to, ka šāda izruna ir neērta un ierastāks ir izloknes lietojums, liecina abu variantu paralēls lietojums pat viena teicēja runā, tā, piem., 1937. gadā dzimušais teicējs no Košraga ir teicis:

- (39) *mān veċ palik veċ, vīņ teiċ: „Voldiņ, kuō tu, dēliņ, skrai:d pa pasaū:!!?”* < *mani veċi ‘vecāki’ palika veċi, viņi teica: „Voldiņ, kuo tu, dēliņ, skraidī pa pasauli!?”*

Secinājumi

Datu analīzes rezultāti rāda, ka Kurzemes lībiešu vai to pēcteču runātajā tāmnieku izloksnē saglabājušās raksturīgākās lībiskā dialekta fonētiskās iezīmes, kā, piem., piedēkļu un gala zilbju saīsināšana kopā ar gala zilbju īso patskaņu zudumu. Tomēr šī parādība nav konsekventa teicēju valodā – nereti tiek jaukti izloknes un literārie varianti, piem., *viņi sākuma jau gāja a tīkliēm zvejuōt mazas laīviņas* (siev., dz. 1934. g., Kolkā), *parasĥ tēus praĥa runāt lībisk ļuōti lab* (vīr., dz. 1937. g., Košragā). Visbiežāk šāda variantu jauksana novērota tiem lībiešu pēctečiem, kas dzīvo Kolkā, kur tāmnieku izloksne, kā rāda kolcenieku runa, nav tik „dziļa”.

Samērā bieži gandrīz visu informantu runā vērojama pilnīga vai daļēja (biežāk, vairumā gadījumu saklausāma maza atšķirība no *au*) labializācija: *soūl, droū:g, tou-tib, gloū:d* (< *glauda*), *oūkša, šāūs mig, loūpitai, loūst, tas izbrāūkšān, viš i sāūs* (vīr., dz. 1928. g., Kolkā), *broūc // brāūc*.

Retāk, bet tomēr dažos gadījumos fiksēts Dundagas pusei raksturīgais nebalsīgu troksneņu pusbalsīgums: *kuōb luōps* (siev., dz. 1938. g., Melnsilā), *kāb (?) iēkše* (siev., dz. 1913. g., Mazirbē), *krīd gabaĥ āra; nebij tig pārtikuš* (siev., dz. 1926. g., Kolkā).

Parādība, kad dzimtē netiek saskaņots lietvārds ar nominālu izteicēju vai apzīmētāju, ir reģistrēta analizēto lībiešu teicēju runā, bet ne regulāri: *māi i lībiēc biis* (vīr., dz. 1917. g., Pitragā), *tas jau nebi Kolks bāk* (vīr., dz. 1928. g., Kolkā), *viš tas jūrmal; tas bij viēta, kur laīvas sadzītas* (siev., dz. 1934. g., Kolkā), *doūd z tuōs māis i satai-sijuš* (siev., dz. 1921. g., Košragā), *slapnān taīsiļ nuō tiēm zivēm* (siev., dz. 1960. g., Dūmelē).

Tāpat kā kaimiņos dzīvojošajiem tāmniekiem, Lībiešu krastā nereti saklausāms lībiskajam dialektam raksturīgais patskaņa *e* lietojums gala zilbēs gan nomenos, gan verbos: *jūre, male, iēkše, āre, taīse, dzīve*.

Atšķirībā no tāmniekiem lībiešu izcelsmes teicēji mazāk aktīvi lieto dziļajiem tāmniekiem raksturīgos fonētiskos pārveidojumus, kas saistīti ar vokāļu zudumu neuzsvērtās zilbēs, kā, piem., *dārt* < *ganīt*, *gānt* < *ganīt*, *gūlt* < *gulēt*.

Lībiešu vai to pēcteču runātā tāmnieku izloksne no tāmniekiem atšķiras ar palatalizēto līdzskaņu (*skuōl'*, *pl'ū:ms*, *pal'itē*) lietošanu, kas raksturīga vienai no vecākajām rakstā aplūkotajām teicējām.

Kaut Lībiešu krastā runātajai tāmnieku izloksnei tipiskas Dundagas novadā lietotās parādības fonētikā un morfoloģijā, pētījumā apstiprinās pieņēmums, ka lībiešu runātā tāmnieku izloksne vairāk līdzinās nedziļajām, nevis dziļajām tāmnieku izloksnēm. Iemesli vēl būtu skaidrojami, bet pieļaujams, ka to ietekmējusi arī migrācija, kas skārusi Kurzemes piekrastes joslu.

Saīsinājumi

dz.	dzimis, dzimusi
g.	gads
NMV	Nacionālā mutvārdu vēsture
siev.	sieviete
vīr.	vīrietis

Avoti

1. *Livones.net*. Lībiešu kultūras, valodas un vēstures portāls. Pieejams: <http://www.livones.net/lv/libiesi/libiesu-krasts/>
2. *Nacionālās mutvārdu vēstures krājums*. Pieejams: <https://mutvarduvesture.lv/kolekcijas>
3. 2003. gadā ierakstītie audiomateriāli Dundagas novadā Latvijas Universitātes Filoloģijas fakultātes rīkotajā ekspedīcijā.
4. 2014. un 2015. gadā ierakstītie audiomateriāli Dundagas novadā Latvijas Universitātes Humanitāro zinātņu fakultātes rīkotajās ekspedīcijās.
5. 2019. gadā Dairas Vēveres ierakstītie audiomateriāli Dundagā.

Literatūra

1. Ābele, Anna. 1926. Piezīmes par Dundagas izloksnes fonētiku. *Filologu biedrības raksti*. VI, 22–30.
2. Blumberga, Renāte. 2013. Lībieši 19.–21. gadsimtā. *Lībieši. Vēsture, valoda un kultūra*. Blumberga, Renāte, Mekeleinsens, Tapio, Pajusalu, Karls (red.). Rīga: Līvõ Kultūr sidām, 169–204.
3. Endzelīns, Jānis. 1951. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
4. Endzelīns, Jānis. 1970. Par latviešu un lībiešu valodas savstarpējo ietekmi. *Baltistica*. VI(1), 7–10.
5. O'Rourke, Patrick, Pajusalu, Karl. 2016. Livonian features in Estonian dialects. *Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri. Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics*. 7(1), 67–85. <http://dx.doi.org/10.12697/jeful.2016.7.1.03>
6. Pajusalu, Karl. 2014. Verbal categories in Salaca Livonian grammar. *Valoda: nozīme un forma*. 4, 119–135.

7. Pajusalu, Karls. 2013. Salacas lībiešu valoda. *Lībieši. Vēsture, valoda un kultūra*. Blumberga, Renāte, Mekeleins, Tapio, Pajusalu, Karls (red.). Rīga: Līvõ Kultūr sidām, 287–301.
8. Rudzīte, Marta. 1964. *Latviešu dialektoloģija*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
9. Rudzīte, Marta. 1993. *Latviešu valodas vēsturiskā fonētika*. Rīga: Zvaigzne.
10. Rudzīte, Marta. 1994. Latviešu un lībiešu valodas savstarpējā ietekme. *Lībieši*. Boiko, Kersti (sast.). Rīga: Zinātne, 288–319.
11. Rudzīte, Marta. 1995. Latviešu valoda Kurzemē. *Kurzeme un kurzemnieki. Kurzeme. 2*. Rīga: Latvijas enciklopēdija, 69–75.
12. Rudzīte, Marta. 1996. Latviešu un lībiešu valodas kontaktu atspulgi. *Baltu filoloģija*. 6, 3–7.
13. Vēvere, Daira. 2021. Patskaņa *ē* lietojums nomenu, verbu un adverbu gala zilbēs: dziļo tāmnieku izlokšņu piemērs. *Valoda: nozīme un forma*. 12, 227–239. <https://doi.org/10.22364/vnf.12.15>
14. Vītso, Tīts Reins. 2013. Lībiešu valodas pamatiezīmes. *Lībieši. Vēsture, valoda un kultūra*. Blumberga, Renāte, Mekeleins, Tapio, Pajusalu, Karls (sast.). Rīga: Līvõ Kultūr sidām, 267–286.
15. Zirnite, Māra. 2011. *Lībieši Ziemeļkurzemes ainavā*. Rīga: Dabas aizsardzības pārvalde.

Summary

The present paper describes the use of the Tamian subdialect (also: Courland Livonic subdialect) spoken by the inhabitants of the Livonian Coast (Livonian: *Līvõd rānda*) in villages such as Mazirbe, Košrags, Pitrags, Kolka, Melnsils, etc.

The analysis is based on 24 speech data obtained during the period between the 1980s and 2019. The results of the present study show that the Livonians and their descendants speak with dialect features which are characteristic of the Tamian subdialects, i.e., labialization, vowel reduction, use of the vowel *e* // *ē* in the singular and plural locative and dative cases as well as in local adverbs, and the simple present and past of 2nd conjugation verbs and the simple past of 2nd and 3rd conjugation verbs, generalization of the 3rd person verb forms, and the neutralization of gender forms.

It can be concluded that the Tamian subdialect spoken by the inhabitants of the Livonian Coast is not considered as strong as the subdialect spoken by the deep Tamians in northern Courland, especially in Ance and Dundaga. This could be due to the migration observed in the coastal area.

Keywords: Livonians; Livonian Coast; Livonic dialect; Tamian subdialect; phonetic features; morphological features.

PIELIKUMS

Lībiešu runas paraugi

Siev., dz. 1913. g., Mazirbē:

[jūs šeit esat dzimuši?] – dzimuši, ja, trīspacāmite gada, tūkstuot deviņsimt trīspacāmite gade es i te dzimuš. mēs i lībieši – mān vēcāk i līvi.

[jūs arī līviski protat?] – es nekuo vaīs nepruōf. ka jau dzīvouōj te, tad jau .. uñ tad, ka mēs atnāc atpakaļ, tas i deviņpacāmite gadē, ta ja viš bi latvieš bi. skuōla gāi latvieš. bij gañ kâ:d lībieš stuñ:d bi, bet vaī ta muñs, bērniñ, bi kâ:d iñtreš vairāk...

[ar vecākiem jūs sarunājāties lībiski?]- vēcāk jau paš save starpe sarunai lībisk, es viš saprať, kuô vîņ runa, bet es pať nevať runat. jâ, es saprať. vîņ runaj .. nâc vîņ .. râd, draũ:ģ nâc .. runaj .. lî:v valuôda runaj, jâ.

[storeiz te bija daudz lībiešu?]- tuôreiz bi vaĩrâk. ja pęc tuô kâr, kad pęc tuô Pasaũ:ls kâr, ka mēs jau viš bi izdzĩf âra, ta deviņpačmite gada mēs tikañ atkaľ mâjas. ka mēs tik mâjas, muñs bi viš nuô-ârdĩf – nebi ne mâi, nekas nebij, ne staľls, ne itnekas nebij paličs, viš i nuô-ârdĩc, jâ. tâ. ta nekâ:d dzĩu, nekuô lâb naũ redze(i)s pasaũle. tâc i bĩjs bęndiē:ns, bi kaťš taĩsņ pęc Pasaũ:ls kaťs bi trĩspačmite gade. tâ. uñ ta akaľ tiē kâr, kas nâc pâ:r – akaľ izdzeñ âre, ka nâk apakaľ, uñ lâb, ka tâ bũ:d i paličs.

Vĩr., dz. 1917. g., Pĩtragâ:

kâ i gâĩs? nu, vēja:n! višâ:d grũf gâĩs i, jâsak. kâ jau nuô bęņņ diēnañ. nũ, vęľlâk jau gâi vięglâk. ka jau bišķiñ tuôs kuŗš (?) uñ motôr te bij, jâsak, vaĩrâk mehanizec, ta jau gâi vięglâk. piľmuô jau gâi grũf. [un no kâda vecuma jūs jau ar zveju nodarbojaties?]- es jau nuô bęņņ diēnañ. [..] pa kaptē:n bi ať. zĩus bi višâ:d. nu, labak zĩus bi, zuš uñ laš ķê:r, uñ reņģs tâpat ķê:r, brętliņs. zuš uñ laš jau zveja dažreiz gadijas laps luôms. viēna rĩta toññ, izvęľk kâ:d toññ âra zušu. uñ aĩzľc jũra apakaľ tiē zuš pâ:r pa laiũ, boťĩ pâri. jâ, nu, višâ:d i gâĩs.

es faktisk lĩbiēc i, tâ mâf lĩbiēf bij. [mâte lĩbiešu valodu arĩ prata?]- nu, prať, jâ. [runâja?]- jâ. [un jums ar mâcija?]- es jau ne-atmiñ, es jau tad maziš bi, mân maziņ atvęd šuľp uz Laťviļ atpakaľ. [..] nu, dziñtiē lĩbiēš, uñ lĩbiēš valuô:d prať, jâ, viš. [â, jums dzimta lĩbieši, ja, jūs sakat?]- jâ, jâ. mañ paše ať ierakstic „lĩbiētis” – mâf i lĩbiēc bũs. [a, jūs tikai viens bęrnš ģimenē bijat, ja, tad?]- jâ. [..] [tad lĩbiešu daudz te bija?]- liũ bi, bet nu .. tuľ piēkrašte jau bi, te jau izdzĩn kaľlaika âra viš nuô piēkrasf. vâciēš izdzĩn âra.

Siev., dz. 1925. g., Kolkâ:

[jūs esat lĩbiete?]- jâ, es ešũ lĩbiēte.

[jums varbũt pasē arĩ ieraksts, nē?]- nē, mañ naũ, tad tâ nuôpiēņņ ari bi. tâ ať bi brĩũ izvę:l. varēĩ .. nu, ka es izņē:m pasē .. nu, kuô tagat pârņē:m tās pasē brĩva laĩkâ. uñ tad prašĩ, vai ierakstīt – lĩbiēf vai latviēf, uñ es tâ nebi sagatavuôjusieš us tuô. es nezĩnu. nu, uñ mañ .. uñ kad tuô pasē izdeũ, vîņ sak: „nu, tas jau viēnaľga – ierakstisĩñ latviēf.” es sak: „nu, labi.” jâ, bet iť ierakstĩ daũdziēm tepatas viētejēm.

[lĩbiski runâjat?]- nu, ľuôti maz. mañm ľuôf lâb runaj lĩbisk uñ vęcâmañm, uñ tâ, bet mañm jau nu i miruš nuô aštuôņdesmit aštuôta gada mañma mira. uñ tad vaĩrâk saprať – tagat naũ, ať kuô parunatiēs. tâ es sapruôť pa kuô, jâsak, runajiēt, kas tas tēmac iť, bet, nu .. ta tâ runâc .. naũ, ať kuô runat, naũ jau vaĩrs te viēns, viēns lĩbiēc. [..] nu, kaũt kâ:d lĩbiēšu, jâsak, sakne visiēm vęľ iť gañdrĩz šitaĩ pa-aũdzeĩ, kas tagad dzĩvuô tâduôs lidzĩguôs gaduôs kâ es, uñ tâ. bet runât jau tuômņē maz. uñ te jau ľuôf daũdz arĩ iēbraũcēĩ i – meklē daľbu. te jau viēnĩgâ viēf, ziũrũpniēk. tiēk apstrâdâf tās zĩus, uñ tad dzĩvuô daũdz sveš cilvēķ, nu, kas naũ viētejē, uñ kas naũ ne nuô zveĩnēkiēm viņiēm kas, ne nuô lĩbiēšiem nekas. tagad jau tâ samaisĩjušieš viš i kuôpa. bet, nu, apmņērañ kâ:d trĩzdesmit, kâ iť nuô tiēm sešdesmit biēdriēm, tâ:d, kañ vęcāk iť bijuš lĩbiēš, uñ kas iť, mâcēĩ uñ sapratuš. nu, tâ mēs te mazliēt kuôpa vęľ turamiēs, bet valuôda jau naũ.

Vĩr., dz. 1928. g., Kolkâ:

jâ, nu, tuľ jau trĩs bâks iť jũra pęc kârĩ, bet tagac vaĩs naũ paličs neviēns. tas, kas bi krašta, tuô ať jau iēskaluôĩ iēķš a tiēm vętrañ. [..] tas jau nebi Kolķs bâk. bet tad bi us tâ:d pluôsĩ taĩsĩ uģuñskũr. tas pluôsč bi nuô-ęñkuruôc jũra, uñ dedzĩnai uģuñskũr, lai tas kũģs nuôģriñst zemĩ zemĩ. tâ tuľ bi. [..] vidu iť akmeņ, piľls višũf a akmeņiñ. [..] juô akmeņš vęd tâ: pa vašať vęd a laiũañ, ziēma a ziģĩm pa ľęd. [..]

kâdreiz taj puřves daudz dzerveņš. [...] jâ, kâdreiz pat dzerveņš neļāu lašit, uô:gs, melleņš, brūkleņš, tâ:ds. [...] iñtrešaņi izveiduôjiēs ir tas meš – vietaņ tâ:d kaņgar i, tâ:d smilšs uzbērum jeb akaļ tâ:ds lēis. [...] nu, kâdreiz bij vēl tâ, cik es aĉeruôs, Vidale Vidlš kaļns, un tad tuř i bļis vēl tâd veĉs kuģ v raks tad bi. kâdreiz tiē iēbrucei, kas šite nākuš – vāciēš –, un gāi iēkaruôt libiēš zēm, un tad tiē kuģ palik. v raks. [...] kuģ jaų bi taišiř ne nuô priē:ž, bet tiē bi nuô uôzuô:l. uôzuôls itkâ nesapūst. [...] tas piēra:d tuô, ka šiteņ i bijuš uôzuô:l mēž. tâ zinâtniēks stâstij. pēc tam uznācs i viřsu jū:r un viš nuôskaluôji. vai tâ i bļis vai nau, nu, tas i cic jaūtājuņš.

tikaļ nuô jū:r pārtik. vašara zvejuô, pa ziē:m vēd uz bāk akmeņš, vēd atkaļ nuô mēž būuma-teriā:ls uz jū:rs. tad sēi tâ:d pluôš, sasēi.

tad jaų zļus vē:r nevis tagat us viřbiņ, bet tad uz ūkaņ sēi.

paš jaų viskaūkuô ceņ. maiz ceņ paš, zļus kūpinaļ. buĉ kūpinaļ, nu, višâda vēda.

nāc mala, ja jūs grib daudz mās zļus, jasaķ. tad jaų izviļķ tuô laļi krašta, un tad nuôklāi tâ:ds veĉs maiš zeme. laļ tuôs zļus dabuř âra nuô tīķļiem, tad bi japuriņ tâ: kařrs gala un purina šitâ, trīciņ tâ. zļus išiř uz viē:n maiš, nuôkraiņi. tad sagrâ:b, nuôskaluôji, nuômazgaļ tuôs zļus. un tad bi tâ:d nešaņgruô:z us plēĉim. sešdesmit, septiņdesmit kilogrâ:m gruôzuôs gāi iēķše.

tikaļ bi tâ: ja teų bi jaūnaiš zvejšriķs ustašic, piřmuôreiz a tuô, nu, iēt zvejuôt. tad, kad tu satik siēviēř, tad tu adgriēžas atpakaļ. jâ, ta atneš nelaī:m. tad tâ uzmanijas un gāi a tiēm jaūniēm zvejšriķiem, laļ nesatik.

Siev., dz. 1934. g., Kolkā:

tad jaų libiēĉ ař libiēř tiē jaų viši runāi, piēmĉraņ, tēų un tēvaņ višas māsas, un viši runāi libiski. viņiēm bēriņ, gaņ māsas bēriņ, mēs jaų vairāk nemāk. nemākaņ.

viņi sākuma jaų gāi ař tīķliēm zvejuôt mazas laļviņas. parvišaņ maņĉ veĉaistēų jaų kâdreiz saķ, ka viņ ař aī:r laļviņaņ gāi viřs. un tad i bijuš tâ:d zēģelniēķ jeb kâ viņ saķ, a tâdiēm viņ braūkaļ. bet, nu, tēų kad bij, tad jaų bij tâ:ds mazas motōrlaļviņš tâ:ds trīs, kâ viņ bij uz viē:n laļviņ, trīs viři braūĉ a tuô laļviņ.

bij tâdas, kâ saķ, vabas sadziř, ja, tâdi, un us tiēm žâvēja tuôs fiklus. izâvēi. un tad svēdiē:ns vakaruôs, tad kad iēt jūrâ, tad iēt vakarâ ņem nuô tam vabaņ nuôst tuôs tīķš tagat. ņem un liēķ uz ruôķ katŗ tâ:d viē:n .. viēnaņ ir piē tīķliēm klât ir, kâ ta tas nu ir, vař pateikt, vai, vai, vai, vai, vai, kořķis, ja, kořķis viēna gala, un uôtra gala tiēķ siēķ akmeņš. un tad tuôs kořķus viš kuř i, tuô tik meņ pā:r pa ruôķ, tad atkaļ viņ paš tiē zvejniēķ piēsiēņ ik pa laļķ akmeņ.

Jāņuôs bij ļuôti skaisti, redz, veĉuôs laļkuôs. tad gājam jūrmala un kaŗa šeit sēduma kūraņ uguņskūr. tad viš tas jūrmaļ bi skaista, viēna uguņskūrs, uôtra. un tad gāi skaist viēns nuô uôtr jaūniē. es jaų bi tâ:d māz meiteniř, es vēl tuô tâ aĉeruôs. un tiē veĉâkiē viš, puiš un meic tad nāc nuô turiē:n us šējiē:n liguôdaņ, un tad atkaļ gāi uz nākuôšuô, un tâ atkaļ tuř, viš gāi apliguôt. un laļvas tika ispušķuôtas a meijām, un skaisti. tagad jaų tas vairāk tâc nau.

nu, zvejniēķiem bi, ka viņiņ .. gāi tad uz buřem, ja [...] nūiēt uz buřem, un tad tâ:ds mās buřiņš piřms Jāņiem, un tad krâsnĉ cepa. uzliķ us plātes, ja, un krâsnĉ. vai, vai cepēškrâsnĉ vai .. vai liē:l tâ:d krâņš bi, tad jaų bi. un tās buřes salik vispiřms tâ, istiņi un tad salik us .. kâ nu es juņš vař pateikt, nu, tâ:d deli, ja, paņemsiņ vai us kâdu krēšļ. tâ meļna puše viřsu, tuô balta tâ laļ abžūst drušĉiņ saulitē. un pēc tam ņē:m un lik us tuô plāti, uskaišiņ sâ:l us tiēm, viřsu krejumiņ vai kuô, krâsnĉ iēķša. tas bij tâĉ ēdiēns. tas bij tiešs ēdiēns libiēš vairāk. tas bij nuôteikti us svētkiem tâc uz Jāņiem. tad jaų nebij tâ:ds smaļķs maizic un tâdas. tikaļ pa liēliēm svētkiem cepa maĩma. ta mēs daudz bēriņ – mēs i tēvaņ septiņi bēriņ ģimeņ. septiņ bēriņ: ĉēiras māsas un trīs brāļi.

„tâ nekad, bēriņi, jūra ne-ēj, paņem kâ:d kušķiņ, ja, pukīř vai zālĉi, vai kuô, piřmuôreiz ka tu iēt jūra!” un tad vēlti ņes jūrmala te – vai tu iēt peldētiēs vai, vai tâpat piřmuôreiz, tad aizņes kâ:d vēļ jūrmala.

Vīr., dz. 1937. g., Košragā:

es skaītas nuô lībiēšiem – tēys maņ i lībiēc, uņ māī i laīviēt. [..] paše aī maņ i lībiēc, bet es iērakstij tikaī viēna ziņa tikaī tapēc, ka .. juô maņ tēys iī lībiēc, uņ māī i laīviēt. uņ tuōrēz, kad te sâkas šitas te jaīmpadračs aī tiēm lībiēš kraštiēm [..] uņ tad višiem vēcīēm lībiēšiem [..] ja es piēņem tuô toūtīb uņ tuô tičīb, tad es varej rakstīt paše. nu, pa cik maņ tēys i lībiēc, ta es iērakstij paše, ka es i lībiēc. bet maņ bûtibâ tas nepatīk vaīrâk. tapēc kâ, kâ lai tuô pašak, tapēc kâ .. tâ:d muļķīb – es i laīviēc gâl gala. parasī tēys praīa runât lībisk ļuôti lab. nuô â līdz vē.

mān več palik vēc, vīņ teīc: „Vôldiņ, kuô tu, dēliņ, skraī:d pa pasaū:!!?” tad es atnāc us šejī:n.

tad, kad atļāu iēt muīns jūrâ, kuraīn kaīraīn, tad mēs zvejuôjâm, guôda vârc, piēc, sepiīņ, aštuôņ, deviīņ laš diēnâ. lašu. maņ liēlâkaīs laš i bījs diīpacmit kilogrâ:m, vot, tâ:d, nu, miļzeīn, kuô knaīp vaī panēst, jā. uņ tagad nau iīenekas, juô tagad vašaras, nū, pavašari jaī muī:ds saliēk, stāūvâds, tikļs saliēk ik pa puskilometr jūrâ viša jū:r plaīum, garuma. i tikļ, uņ viš tās zīys tiēk isķēf. jā, uņ tagad i .. ja dabuī mēnesi viē:n laš, tad i bedova, o!

Rakstam ir Creative Commons Attiecinājuma 4.0 Starptautiskā licence (CC BY 4.0) / This article is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)